-۲-

تصنیف

کهن‌ترین پیوند شعر و موسیقی

حسینعلی ملاح

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

الف: سرودهای مذهبی

بطور کلی این آثار به قصیده بیشتر شباهت داشته است زیرا ضمن آن بی‌شك معبودیا ممدوحی مورد نظر بوده‌است. (نبایدپنداشت که این نوع سروده‌ها مانند سرودهای امروزی، وزن و قافیه داشته است.) بهترین نمونهٔ این قبیل آثار سرودهای زردشت موسوم به گاثها است .

ملك‌الشعرای بهار نوشته‌است[1]: «این‌لفظ در اوستا باحروف « گ ا ث ا» ضبط شده است و فرنگیان آنرا بخط خود گاتهه یا گاثها Gathéha نویسند ولی **گاثه** خوانند وبعضی ازمتاخران بخطا آن را جمع«گات» دانسته‌اند . تلفظ درست «گاته» باهاء ملفوظ که‌علامت فتحهٔ ماقبل است می‌باشد، گاث درزبان پهلوی «گاس» ودرزبان دری، گاس پهلوی، «گاه» شد و **گاه** بمعنی ظرف مکان وظرف زمان وتخت ، ونیز مجازاً بمعنی‌آهنگ موسیقی است، و معنی اخیر از روی خواندن گاثه به الحان مخصوص از قبیل : ویدا خوانـی هندیان و قرآن‌خوانی‌مسلمین برخاسته وپساوندبعضی‌ازالحان موسیقی: **دو گاه‌وسه گاه‌وچهار گاه وراست پنجگاه**(۲)، ونیز گاههای:اندرگاهان پارسیان که عبارت بوده است از نمازهای پنجگانه مندرج در گاثه که‌ابوریحان نقل میکند : اهنوذگاه ـ اسپنتمذگاه ـ هوخشترگاه ـ اشتوذگاه ، وهشتویش‌گاه نیز مؤید این معنی‌است وبنظرمیرسدکه «مقام» عربی کـه بمعنی لحن وآهنگ موسیقی استعمال می‌شود ما خوذ ازگاه(۳) بمعنی‌اخیرباشد ...»

گاثهاکه بخشی ازاوستاست (که خود قسمتی ازنسك‌یسناهاست) ازپنج قسمت تشکیل میشود :

نخستین قسمت گاثها از قطعات سه مصراعی‌تشکیل شده است و هرمصراع شانزده‌هجا دارد دومین قسمت ازقطعات پنج مصراعی تشکیل شـده و هرمصراع یازده‌هجا دارد سومین قسمت از قطعات چهار مصراعی تشکیل شده و هرمصراع یازده‌هجا دارد چهارمین قسمت از ازسه‌مصراعی‌تشکیل شده و هرمصراع چهارده هجا دارد پنجمین‌قسمت ازقطعاتی تشکیل شده که هریك ازآنها دومصراع بلند نوزده هجائی ودومصراع کوتاه دوازده‌هجائی‌دارد.

وجوّد نظم درگاثها ، مؤید سرود بودن آنهاست ـ وستر گارد WESTERGARD مجاهدت قابل ملاحظه‌ای برای یافتـن وزن اصلی گاثهـای: ۲۸ـ ۳۴ـ۴۲ـ۵۰ و ۵۲ از یسناها کرده است ـ وستفال WESTPHAL و هرمان ترپل HERMAN TORPELنیز کوشش‌های ذیقیمتی‌جهت یافتن اوزان یشت های : ۹ـ۵ـ۱۰ـ ۱۳ و۲۲ مبذول داشته‌انـد نتایج تحقیقات و مطالعات مؤید موجودیت وزن و نظم ولحن دراین سرودهاست.

اخیراً یکی‌ازدانشمندان‌نامدار امریکائی‌موسوم‌به:جان ـ و ـ دریپر J.W. DRAPER

۱ـ سبك شناسی جلد اول (حاشیهٔ صفحه هشتم)

۲ـ گاه درموسیقی‌بمعنای موضع‌ومحل‌قرارگرفتن‌انگشتان‌نوازنده روی دستهٔ سازاست ـ میگوئیم‌اگرازنخستین‌پرده‌یا«گاه» آغازنوازندگی کنیم ودرمحدودهٔ یك ذوالاربع‌الحانی بنوازیم یگاه‌خواهدبود واگرازپردهٔ‌دوم‌آغازکنیم‌دوگاه الی‌آخر...مینویسندکه**ابن‌زیله** صداهای موسیقی راباعداد می‌نوشته وبفارسی ادا میکرده است مانند .یکگاه ، دوگاه ـ سه‌گاه ـ ، چهارگاه ـ پنج‌گاه ـ بنابراین **گاه** محل‌قرارگرفتن انگشتان روی دستهٔ سازیاتارهای سازهای مطلق مانند چنگ وقانون معنی میدهد.

۳ـ این‌معنی‌نیزموردتردیداست‌کلمهٔ دستگاه در پنجاه سال اخیربجای مقام بکار رفته و بازهم‌گاه مستعمل‌دراین‌لفظ درمعنای موضع ومکان است.

نتیجهٔ تحقیقات چندین‌سالهٔ خود رادر زمینهٔ وزن ولحن برخی ازیسناهامنتشر کرده‌است(۱)
من‌در اینجا لحن و کلام دوقطعه راکه آقای دریپر بدست داده‌اند. نقل می کنم (۲)
و سپس دربارهٔ چگونگی این‌دوقطعه بحث را دنبال خواهم کرد.

نمونهٔ ۴۷ :

۱ ـ این سرود درمقام یا دستگاه ماهور (یعنی گام DO بزرگ)است.
۲ ـ حرکت قطعه (یعنی‌تندی و کندی لحن TEMPO)سنگین‌یا Andante است.
۳ـآهنگ سرود درمتن‌ترجمه، بی‌وزن نوشته شده‌است ، خطهای‌نقطه‌چین که معرف میزانها ویا بطور کلی وزن سرود است ازنگارنده است ـ دلیل‌این‌کاراین بوده که نشان‌داده شود میتوان این سرود را بوزن چهار ضربی یعنی $\frac{4}{4}$ نوشت .

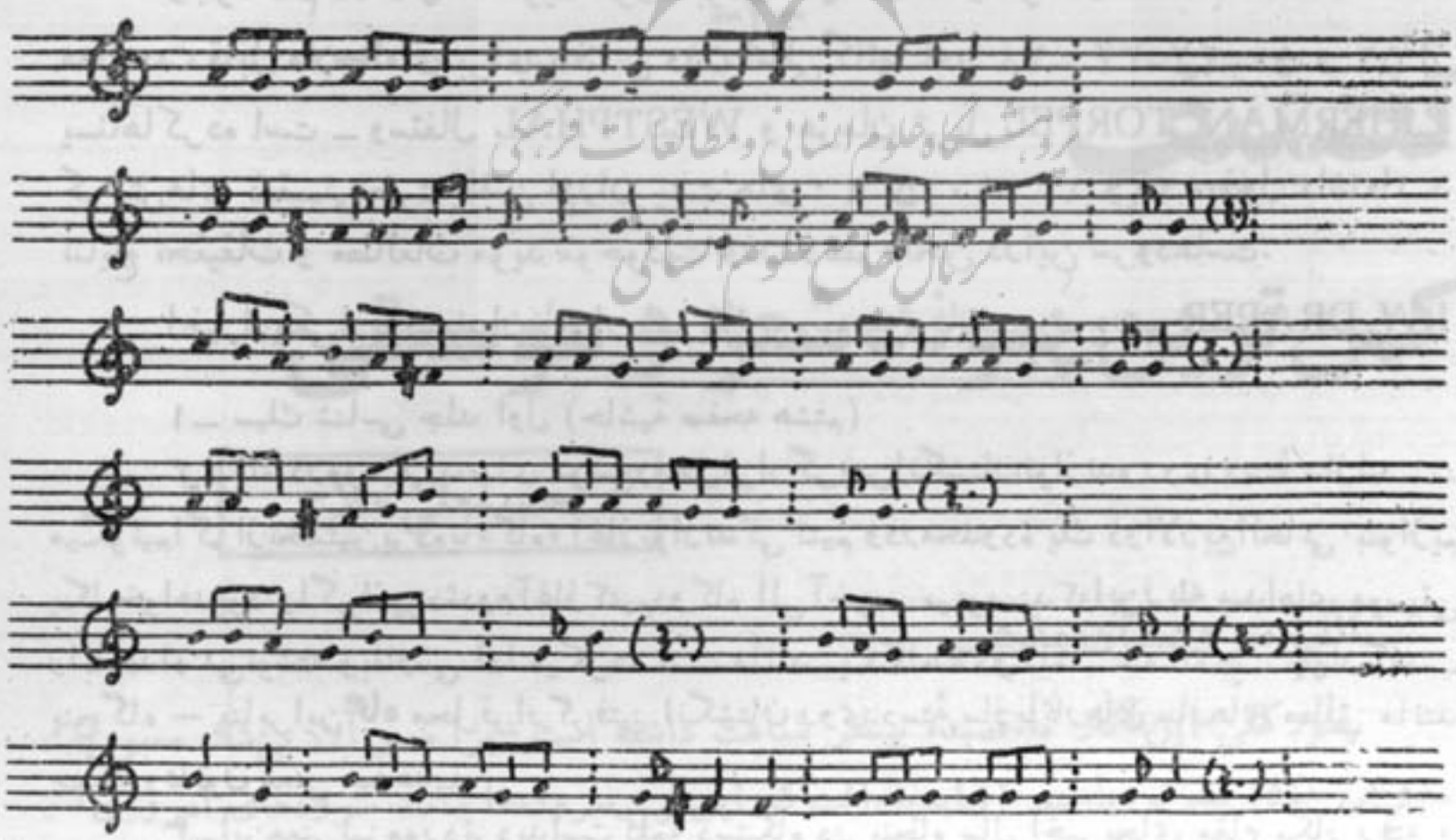

۱و۲ـ شرح‌درصفحهٔ بعد

این قطعه نیز درمقام ماهور(یعنی گام SOL سل‌بزرگ) است و میتوان آنرا بصورت شش ضربی یعنی $\frac{6}{8}$ نوشت .

بی‌تناسب نیست که تلخیص ماجرای بدست‌آمدن سرودها را آنچنانکه آقای اعلم در مقالات خود اشاره کرده‌اند در اینجا نقل کنیم:

آقای پرفسور: جان ـ و ـ دریپر استاد دانشگاه ویرجینیای آمریکاازدکتر کارخانه والا KÁRKHÁNA VÁLÁ که هم‌فیزیکدان‌اتمی استوهم موبدی استمعتقد و مقیدبه‌اجرای کامل مراسم دینی ، تقاضا می‌کندکه نواری از آهنگ‌های سروده های زردشت تهیه کند و برای او بفرستد(۱)ـ دکتر کارخانه والا همین‌کار رامیکند وشخصاً نواری راکه تهیه‌کرده بود به آمریکا میبرد(۲)، دونفر از موسیقی‌دانهای آمریکائی موسوم به پروفسور انگلیس ENGLJSH و پرفسورود WOOD نـوت نویسی این سروده‌ها را برعهده مـی گیرند ـ توضیحاتی‌که این استادان موسیقی داده‌اند چنین است : بیشتر سرودها بصورت تك خوانی است وبا سازی همراه‌نیست ـ رویهمرفته مبتنی‌بریك نمونه ساختمان هجائی ساده است‌یعنی: یك صدا (نوت) درازای یك‌هجا (سیلاب) ... ولی طول یاکشش صداها وکمیت مصوتها در متن غالباً یکسان نیست ـ «دانك»(۳) نغمات‌بسیارمحدود است و بیشتر در مقامهای بزرگ (مد ماژور) ساخته شده‌اند ـ نوع صدا ازلحاظ درجه بندی اصوات، صدای تنور TENOR می‌باشد ـ درسراسر سرود، آخر جملات موسیقی تکرار میشود .

محققان و پـژوهندگان و دانشمندان علوم اجتماعی بر این عقیده‌اند که آهنگهای سرودهای زردشت‌که هم اکنون در دهکدهٔ «اودوادا UDVADA » هندخوانده میشود از بسیاری جهات متکی به همان سرودهای اعصار بسیار دوراست. پروفسور درپیر مینویسد : « ازآنجاکه پیشینیه‌آداب و رسوم‌مذهبی پارسی لااقل به دورهٔ ساسانی میرسد وبخش‌بزرگی ازآن بازمانده از زمانهای قدیمتراست میتوان استنباط‌کرد سبك‌های موسیقی گاثها و یشتها نیزبهمان قدمت است ... میگویند درطی سه هزار سال گذشته ترتیل‌ها (یعنی قواعدآوازی

از صفحهٔ قبل:

۱ـ آقای هوشنگ اعلم در دوشمارهٔ مجله موسیقی (شمارهٔ ۹۲و۹۳ سال ۱۳۴۳وشمارهٔ ۹۴ همانسال) تحت عنوان «سرود زردشتی وترتیل صدر مسیحیت » مقالهٔ آقای دریپر را ترجمه کرده‌اندکه بسیار سودمند است واین بنده نیزقسمتهائی ازآن ترجمه‌را دراینجا نقل‌کرده است.

۲ـ نقل ازهمان شماره مجله موسیقی

۱ـ بقراری که مسئولان انجمن فرهنك ایران باستان بنگارنده اظهارکرده‌اند، آقـای دریپرچند سال‌پیش به ایران‌نیزمسافرت‌کرده وشاهدآئین‌مذهب‌زردشت در کشورما بوده وآهنگ برخی از سرودها را شنیده و سپس به هندوستان سفرکرده و با آقای دکتر کارخانه والا آشنا شده است.

۲ـ این نوار ضبط صوت هم اکنون درکتابخانهٔ دانشگاه‌ویرجینیای غربی مضبوط‌است.

۳ـ دانك یا بانك به‌یك ذوالاربع اطلاق میشود ؛گریك‌گام راکه واجد هشت نوت است به‌د وقسمت‌کنیم هرقسمت‌که شامل چهار صدا یاچهار نوت است دانك می‌نامیم.

« ... درنیمه شب که صدای شیپور عزیمت ورحیل بلند شد، کورش سرداران سپاه را فرمان داد تا با همراهان خود درجلوی صفوف سپاهیان قرار گیرند» بعد کورش می گوید: « همینکه من به محل مقصود رسیدم وحملات دوسپاه نزدیك شد **سرود جنگی** رامیخوانم وشما بی درنگ جواب مرا بدهید » درموقع حمله چنانکه گفته بود، کورش سرودجنگ را آغاز کرد وسپاه همگی باوی هم‌آواز شدند.»

از اینها گذشته‌درآئین نظامی میترا نیز خواندن سرودهای رزمی معمول بوده است[1] بهر تقدیر از این اسنادکه نزد تاریخ نویسان و محققان اعتبار کافی دارد ، چنین استنباط می‌شودکه: شیوهٔ اجرای این سرودها چنانکه پیش ازاین هم اشاره شد چنان بوده است‌که سراینده‌ای به تنهائی جمله‌ای را می‌خـوانده و سرایندگـان دیگر همان جمله را تکرار میکرده‌اند، به‌ظن نزدیك به یقین، سرودهای رسمی نیز برهمین منوال اجرا میشده‌است ، یعنی‌درمجالس‌رسمی ،سراینده‌ای مثلا دستان خسروانی‌را می‌سروده و دیگران جمله‌به‌جمله همانها را تکرار می کرده‌اند ، مگرآن بخش‌هاکه حکم ترجیع بندرداشته است‌که‌بالاتفاق می‌خوانده‌اند .

از انواع این سرودها، الحان « الطرایق الملوکیه » منسوب به اعراب است‌که در محضر ملوك اجرا میشده است، شك نیست که تاریخ ابداع این سرودها بسیار کهن‌تر از زمان تسمیهٔ‌آن است وبه احتمال قوی شکل ونوع‌ساختمان‌این سرودها مأخوذازهان‌سرودها یانواهای‌موسوم‌به‌خسروانی می‌باشدکه همواره‌خاص دربارپادشاهان‌ایرانی‌بوده‌است، یاممکن است‌سرودهای‌پارسی وسرود ماوراءالنهری(۲) که دراشعار شعرا آمده ازهمین‌قبیل‌بوده‌باشند.

کریستین سن (۳) اعتقاد دارد که اشعار ذیـل مضمون قطعه‌ایست از باربد موسوم به «آرایش خورشید»یا «ابربرکوهان»:

« خورشید روشن اوپور ماهی برازاك
روژنداد برازند
ازتنواری اوی درخت »

یعنی: خورشید تابناك وماه برازنده روشنی‌دهند وبرازندگی‌نمایند از تنهٔ‌آن درخت

دنبال این قطعه چنین است :

« پرندگان تابناك بشادمانی برآن چتر می‌زنند
چتر می‌زنند کبوتران و طاووسان رنگارنـگ

۱ــ رك به ، تحقیقات پرفسور دریپر استاد دانشگاه ویرجینیای امریکا درمجله‌موسیقی شماره‌های ۹۲و۹۳ تحت عنوان «سرود زردشتی وترتیل صدرمسیحیت »

۲ــ منوچهری گوید : یك‌مرغ‌سرودپارسی گوید:
ــ یك مرغ‌سرود ماورالنهری

۳ ــ CHRISTENSEN

استاد فقید رشید یاسمی گفتار فوق را چنین به نظم آورده است :

فروزنده ماه و درخشنده مهر　　زروشن درختی نمودند چهر
بیك شاخ طاووس گسترده پر　　درخشان کبوتر به شاخ دگر

بااندك توجه استنباط میشود که این سخنان تشبیب یا تمهیدی از یك سرود است... وضمناً سیاق عبارت ما را بسوی این اندیشه متمایل میکند که ممکن است این کلام مربوط به سرودی باشد که در خور مجالس رسمی است.

در هرصورت وجود نوعی سرود که ویژهٔ مجالس رسمی یا جشنها بود . امری است قطعی [1] ومسلم ،لیکن این مطلب که نغمات ووزن ولحن وحالت آنها چگونه بوده هنوز برما پوشیده است ـ تنها کتابی که از یك سرود یاترانهٔ مربوط به دورهٔ ساسانی یادکرده ولحن آن را ثبت کرده است کتاب : خلاصة الافکارفی معرفة الادوار ـ است (این کتاب شرحی است بررسالهٔ «الادوار فی‌حل‌الاوتار » تالیف صفی‌الدین‌عبدالمؤمن ارموی که توسط شهاب الدین عبدالله صیرفی در قرن هفتم هجری تالیف شده و به سلطان اویس ایلخانی تقدیم شده است ـ بقرار نسخهٔ اصلی این کتاب جزو آثار مضبوط درکتابخانهٔ ثقةالاسلام تبریزی بوده ولی در حال حاضر پیدا نیست که دردست کیست ـ استادهمائی نسخهٔ استنساخ شده از روی این رساله را دیده و مطالعه کرده‌اند (رك به : تاریخ ادبیات همائی ـ آقای دکتر ذبیح‌الله صفانیز درجلدسوم‌تاریخ ادبیات ایران خود اشاره‌ای به این کتاب کرده‌اند.)

آقای ذبیح بهروز در جزوهٔ دین دبیره نوشته است : قطعهٔ ذیل از آخر کتاب خلاصه الافکار فی‌معرفة الادوار که در قرن هفتم هجری تالیف شده و از یادگارهای موسیقی دورهٔ ساسانیان است نقل میشود:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

---

۱ ـ در رسالهٔ اللهوو الملاهی تالیف ابن‌خرداد به (تولد سال ۲۱۱ هجری) سرودی منصوب به باربد ثبت شده است که کلام آن چنین است،

قیصر ماه[را] ماند و خاقان خورشید [را]
آن من خدای ابر[را] ماند کامغاران
کخاهد ماه پوشد کخاهد خورشید

رك به : رساله اللهوو الملاهی مندرج درمجلهٔ الدراسات الادبیه چاپ لبنان

طرهیه من نوروز فی ضرب الرمل

ه س ے س ح ح

۱۲ ۲ ۶ ۱۲ ۶ ۶ الصوت

ه علی صبکم یاحا کمین ترفقوا ه ومن وصلکم یوما علیه تصدقوا ه

ه ولا تتلفوا ه بالصدود ه فانه ه یجاذران تبکروا الیکم تشفقوا ه

علی صبکم ه یاحا ه کمین ه ترف ه ف قوا ه

ه س ے س ح

۱۲ ۲ ۶ ۶ ۶ ۶

(۱۳)

نوت موسیقی که ذیل مصراع اول ثبت شده در سه مصراع دیگر تکرار گشته است بنابراین محض رعایت اختصار در اینجا نقل نکردم .

ملاحظات زیر راجع به دو بیت فوق که خط موسیقی آن در قرن هفتم هجری نوشته شده و از قدیمی ترین شیوه‌های نوت نویسی میباشد قابل توجه است :

۱ ـ نام آهنگ نوروز است که دو بیت عربی را برای خواندن و یا در خاطر ماندن این آهنگ باستانی، بعدها اعراب سروده‌اند .

۲ ـ مانند خط اوستائی تعداد نقرات (یا کشش هر صدا) باارقام هندسی نشان داده شده‌است .

۳ ـ دو علامت اوستائی (O) و($\overset{O}{OO}$) که برای فصل ووقف در ابتدا و انتهای جمله بکار میرفته در اینجا نیز عیناً تقلید شده است.

۴ ـ این علامت(O) که در خط اوستائی برای جدا کردن کلمه‌ای از کلمهٔ دیگر بکار میرفته در اینجا نیز برای جدا کردن اجزاء یك کلمه ، یایك هجا ، یا چند صدا ازیکدیگر بکار رفته است ـ چنانکه در کلمهٔ «یاحا O کمینO» مشاهده میشود.

۵ ـ نکتهٔ دیگر اینکه : اگر کلمات شعرچنان سروده میشد که کاملا بااصوات منطبق میگردید حاجتی به تفکیك اجزاء یك کلمه پیدا نمیشد ـ از اینروآشکار است کـه شاعر بهنگام سرودن شعر توجهی به‌آهنگ نداشته و یا لااقل از عهده ابداع کلماتی که از لحاظ هجاها کاملا منطبق باکشش اصوات باشد برنیامده است.

۶ ـ نغمات (یانوتهای گام) نوروز طبق نوشته خواجه عبدالقادر مراغی چنین است:

ا ـ ج ـ ه ـ ح ـ ی ـ یب ـ یه

اگر بنا برعقیدهٔ زکریایوسف(شارح کتاب موسیقی‌الکندی) مبنارا نوت (LaV)فرض کنیم بخط بین‌المللی موسیقی دایرهٔ نوروز چنین نوشته میشود:

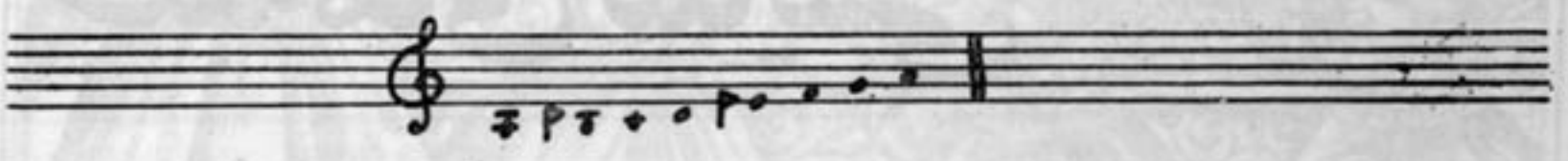

۷ ـ از میان(گام)یانوتهای فوق‌آهنگساز صداهای زیر رابرای آهنگ خودبرگزیده است که سه‌گاه یاافشاری روزگار مارا بگوش میرساند.

۸ ـ وزن قطعه را رمل نوشته‌اند ـ جامی دررسالهٔ موسیقی‌خود به سه نوع‌رمل‌اشاره کرده است که یکی ازآنها «مضاعف رمل» نام دارد و برین تقدیر است:

تننن ـ تننن ـ تن ـ تن ـ تن ـ تن ـ تن ـ تن ـ تن ـ تننن

که بخط موسیقی از چپ براست چنین است :

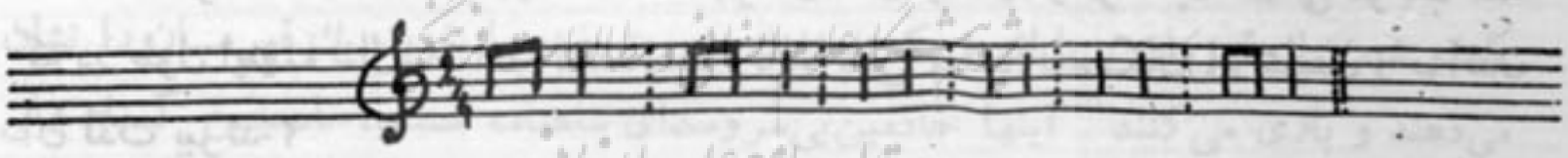

۹ ـ بنابرملاحظات فوق‌آهنگ‌موردبحث بارسم‌الخط کنونی موسیقی چنین‌تواندبود:

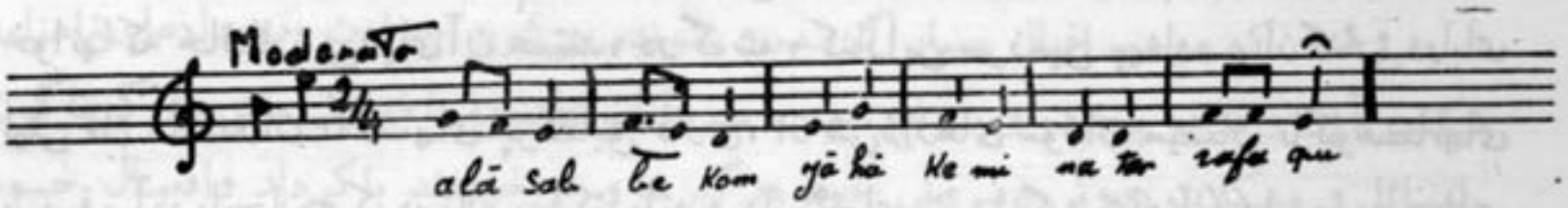

۱۰ ـ اعدادی که زیر نغمات نوشته شده‌علامت نقرات (یاکشش)هرصداست ـ میدانیم که رمل ثقیل واجد ۲۴ نقره است درصورتیکه در اینجا مجموعا ۴۴ نقره نهاده شده‌است.

از سوی دیگر اگراین اعداد را معادل دیگری ازلحاظ‌نوت نویسی عددی تصور کنیم بازهم نادرست است زیرا در تقسیمات یانوت نویسی عددی «ابن‌زیله» عدد ۱۸ وجودندارد

بهرتقدیر مارا کاری به‌این اعداد نیست مراد این بودکه آهنگ این سرود یاترانه را که ادعا شده است از یادگارهای موسیقی دورهٔ ساسانیان‌است‌استخراج نمائیم.